

LATRÁN IBOLYA

A Mezőség írója

WASS ALBERT CSABA CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

Wass Albertet az amerikai emigráns irodalom egyik legtekintélyesebb prózaírójaként tartja számon az irodalomtörténet. Pályája azonban jóval kivándorlása előtt, a két világháború közötti Erdélyben kezdődött. Első prózai kötete, az 1934-ben megjelent *Farkasverem* nemcsak az úgynevezett „pályakezdő” művek sorában bizonyult várakozáson felül jó regénynek – ettől a tényről elvonatkoztatva is megállta a helyét Erdélyben és Magyarországon egyaránt.

Erre az időre már az olvasóközönség is kiheverte azt a betegséget, hogy minden Erdélyből érkező írást a kritikátlan magasztalás hangján üdvözöljön. 1918 után, a „kíméletlen bánásmód” éveiben az akkor szárnyait bontogató erdélyi irodalom erre még joggal számot tarthatott. 1935-re ez a szemlélet egészségesen módosult, a kritika az Erdélyből érkező műveket a magyar irodalom egyenrangú tényezőiként kezdte értékelni.

Schöpflin Aladár így summázta ezt: „az erdélyi irodalom ma már nagykorúsítva van, nem szorul arra a kíméletre, amely a serdülő gyermeket megilleti és teljes joggal megérdemli, hogy ne a »hiszen Erdélyben írnak, szegények« ma már elévült szempontjából beszéljünk róla, hanem ugyanolyan tárgyilagossággal, mint a magyar irodalom bármely más részéről.”¹

A *Farkasverem* ilyen új mérce szerint is kiállta a próbát, maga a szigorú Schöpflin „jelentős írói képességekre” mutatott rá a regény méltatásában. Egy másik kritikusa, Balogh László nem ennyire mértéktartó a dicséretben: „Ilyen erőteljes indulással, mint Wass Albert a *Farkasveremmel*, kevesen törtek be irodalmunkba. Kész, kiforrott írásművészet, éles, reális látásmód és komoly, tiszta líraiság tették és teszik a *Farkasvermet* újabb regényirodalmunk határozott értékévé.”²

Szerzője hirtelen az irodalmi érdeklődés fókuszába került. Tamási Áron mellett az egyik legbiztatóbb erdélyi hangként tartották számon és érdeklődéssel várták az írói pálya folytatását, azt, hogy méltó lesz-e a következő mű az elsőhöz, beváltja-e a hozzá fűzött reményeket. Talán ez a várakozás és az ennek való megfelelés vágya is okozhatta, hogy Wass Albert csak hat év után állt elő következő művével, a *Csaba* című regénnyel.

Ha a *Csabát* a *Farkasverem* mellé állítjuk összehasonlításképpen, meglepőnek találhatjuk, milyen lényeges vonatkozásokban tér el a két mű egymástól. Első olvasásra is szembeszökő különbségek mutatkoznak a regények témája, szerkezete, alaphangoltsága és végkicsengése szempontjából. Ezen különbségek legfőbb oka alighanem a művek születésének időpontjából adódik. Mindkét írás híven mutatja az erdélyi magyarság akkori helyzetét, érzékelteti azt a korhangulatot, amelyben a közös jövőre való kilátások tükröződtek.

¹ Schöpflin Aladár: *Erdélyi irodalom*. 1935. Nyugat. 7–12. P.1.

² Balogh László: *Wass Albert regényei*. 1944. Sorsunk. 10. P.594.

A *Csaba* megírásának 1940-es évszáma nemcsak a *Farkasverem* idejétől eltelt hat év miatt érdekes. Fontos dátum ez Erdély történelmében is. A második világháború kitörésével összeomlott a trianoni békeszerződés alapján létrejött európai területi rendszer. 1940-ben a magyar kormány jelezte revíziós igényét Erdéllyel kapcsolatban is – Kárpátalja 1939-es visszacsatolása után megalapozott reményekkel. A második bécsi döntés nevezetű határozat eredményeképpen Észak-Erdély és a Székelyföld újra Magyarországhoz került, míg Dél-Erdély és a bánági területek Romániában maradtak.

A visszacsatolt részeken megszűnt a kisebbségi lét a magyarok számára, újra működni kezdtek a korábbi magyar intézmények, újalakult a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem is. Az irodalmi életre szintén jótékonyan hatott a változás, megszűnt a magyarságellenes cenzúra, a folyóiratok nagyobb terjedelemben jelenhettek meg. Megerősödött az Erdélyi Szépmíves Céh is, több könyvet adhatott ki, mint korábban.

Az itt élő magyarság felszabadulásként üdvözölte és élte meg a második bécsi döntést. Az addig lefojtott szellemi erők felszínre törtek a kényszerű „katakomba-létből”. A legjelentősebb folyóiratok, az Erdélyi Helikon és a Pásztortűz ünnepi számmal jelentek meg: a közreadott írások a visszatérés élményeit szólatatták meg. A szabadság öröme ugyanakkor nem tette elfogulttá és elvakulttá a magyar szellemiség nagyjait: „kivétel nélkül felidéztek és követelményként állították az erdélyi, sőt a magyarországi szellemi és közélet elé a »kisebbségi humánumnak« azt az erkölcsöt és szellemiségét, amely a két évtizedes elnyomatás idején alakult ki.”³

Eszerint mindenképp elkerülendő volt az az olcsó elégtétellel kecsegtető magatartás, amely az ekkor kisebbségi helyzetbe került románok számára Erdélyt az üldözött földjévé változtathatta volna.

Ugyanakkor a bécsi döntés fölötti öröm nem volt felhőtlen, hiszen az új határvonal kettévágta Erdélyt, a déli oldalon rekedt magyarok számára ez a helyzet csak növelte a bizonytalanság és a fenyegetettség érzését. A határozat nyilvánossá tétele után tízezres tömegek pánikszzerű menekülése kezdődött meg, délről a magyarok északra tartottak, míg az észak-erdélyi románok délre vándoroltak át – sok esetben mindent maguk mögött hagyva. A mégis délen maradó magyarok sorsa sokkal mostohábbra fordult a változás után. Kacsó Sándor 1941-ben megjelent *Lélekvesztőn* című regénye az egyik legelső szépirodalmi vallomás arról, hogyan kellett elsősorban önmaguk lelkiismeretét meggyőzni a maradás szükségességéről, azután pedig milyen változatos bűbajoskodással lehetett a család lelkét a legkisebb sérülésekkel megtartani.

A legfőbb cél az új helyzetben az erdélyi hagyományok és az „erdélyi lelkiség” átörökítése volt, ezt jelölte meg feladatként a Kolozsvárott 1940-ben újra összeülő helikoni tanácskozás és az 1942-es marosvécsi írótalálkozó is.

A *Csaba* című regény a visszacsatolást követő, hazafias lelkesedéstől fűtött első hónapok idején jelent meg Budapesten a Révai Kiadónál. Ennek a kivételes történelmi pillanatnak a hatása érezhető ki a regényből, illetve a folyóiratokban a műről megjelenő méltatásokból is. Ez az elsődleges oka, hogy Wass Albert a második regényében egészen más hangon szólal meg, mint ahogy a *Farkasverem* alapján várhatnánk – alig találunk párhuzamosságokat a két mű között.

A legszembeütőbb hasonlatosság a regények terének azonossága: újra a Mezősége helyezi az író a történet helyszínét, beteljesítve azt a várakozást, amely Wass

³ Pomogáts Béla: *Négyesztendő szabadság*. In: Görömbei András–Kenyeres Zoltán (szerk.): In honorem Czine Mihály. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 1999. P.149.

Albertnek a „Mezőség írója” szerepét jelölte ki. A táj a *Csabában* is meghatározó elemmé válik, de az itt megjelenő tájélmény egészen mást sugall, mint a farkasverem-metaphora, a szereplők viszonyulása a Mezőséghez közel sem olyan titokzatosan el-lentmondásos, mint az első regényben.

Eltér a *Csaba* a témaválasztásban, az epikai nyersanyag jellegében is. Ebből következően lényegesen más típusú szereplőkkel dolgozik. Más a regény időkezelése, el-beszélői technikája, nézőpontja, vagyis voltaképpen az egész mű felépítése, szerkezete. Egyáltalán: a szerzőnek egészen új arca mutatkozik meg ebben a művében.

A regény cselekménye egyetlen központi figura köré épül fel: Fileki Ferenc mező-ségi középnemes ifjú élettörténetét követhetjük nyomon tízéves korától a regényírás jelen idejéig. Ez az időszak éppen az erdélyi magyarság kisebbségi létének korszakával esik egybe, hiszen a történet 1918 decemberében kezdődik és beletorkollik az író jele-nébe, Észak-Erdély visszacsatolásának idejébe.

A regényben nem a főhős magánéletének vonatkozásai a lényegesek – Ferkó egy egész nemzeti közösség: a megváltozott történelmi helyzetbe került, kisebbségi sorban élő erdélyi magyarság eszményi képviselőjeként jelenik meg előttünk.

A regény indító képei – Wass Albertre kevésbé jellemző módon – városi helyszínt mutatnak. Az első világháború utolsó kolozsvári felvonásával indul az első fejezet, már a kezdő sorokban éreztetve a fenyegetettség feszültségét: „Csak a Külmonostor utca tájkán csattantak még egyes lövések, egyébként szokatlan csöndesség ülte a téli alko-nyatba temetkezett várost.”

A fenyegetettséget azonban rögtön ellentemponozza az a motívum, amely mintegy keretbe foglalja a regénynek ezt a részét, Ferkó gyermekkorának elbeszélését. A lám-pagyújtó alakja jelenik meg a sötét, kihalt utcán: „Amerre elhaladt, mintha álom és mese volna: apró fénypontok gyúltak fel a ködben, kis didergő jánosbogárkák és a dermedt szürkületbe belemosolygott a világosság.”

A lámpagyújtó ember a sötét reménytelenség közegében a remény fényességét jelenti, de nem ez az egyetlen funkciója a figurának. Ez a motívum kapcsolja be a regénybe a főhóst, Fileki Ferkót. Ferkó az ablakból nézi minden este áhítatosan ezt a „makacs Prométheusz”. A lámpagyújtás, a fénytámasztás mint próféta szerep egyik jelképe már itt összekapcsolódik a kislány alakjával: „S a gyermek, az ablakban didergő nagy vágyat érzett akkor: lámpagyújtó leszek! S tudta, ha megnő, majd bejár minden utcát, ahol sötét van és hideg és az emberek félve a szobákba bújnak. Világítóbot lesz a kezében és rendre gyújtogatja majd a lámpásokat, hogy világosság legyen, s ne féljen senki se többet.”

A gyermek Ferkót önmaga jövőbeli szerepéről való álmodozásai Móricz Zsigmond ifjú hőisével, a frissen szolgálatba lépő lelkésszel, Matolcsy Miklóssal rokonítják. Matolcsy is hasonlóan nagyratörő, világmegváltó, ugyanakkor kevésbé körvonalazott elképzelésekkel indul útnak: „Fáklya lenni...! Igen: ez az, amire vágyom... Tudom, nem rózsaszirmokon való heverés, hanem tüskebozótban való lobogás lesz a sorsom, tudom, nem szende örömeiben való éldelés, nem a gyönyörökben való buborékolás, hanem küzdelem a kultúráért, az igazságért, az emberiségért lesz a rendeltetésem... Fáklya leszek tehát, amely nem hagyja abban az isteni világosságot, míg nem maga el nem ég, avagy erőszak el nem oltja...”⁴

Tudjuk, hogy Matolcsy magasztos terveivel a regény végén valóban fáklyává válik: falujának, nyájának a pajtában rendezett bálján ég el – a szó szoros értelmében. Keserű ítélet ez a világ fölött: a nagy álmok, akarások halálra vannak ítéelve ebben a közegben.

⁴ Móricz Zsigmond: *Fáklya*. 1984. P.135–6.

Wass Albert nem ilyen borúlátó. Ez a néhány sor a lámpagyújtó alakjáról egy nagy jövő előtt álló hős alapvonásait engedi sejteni, aki azonban nyomban a világ érthetlenségével, kuszaságával szembesül. Naivan, tudattalanul próbál eligazodni, de csak az ösztöneire hagyatkozhat: a körülötte zajló eseményekből semmit sem ért, de pontosan érzi, hogy valami nagy baj történt. Az író mesterien ábrázolja a gyermeki tudatot, ahogyan a tájékozatlan, éretlen értelem a hiányos ismeretekből megpróbálja összeállítani a megbomlott világ egységét és ahogyan a félelmet keltő jelzések ellenére is biztonságot keres. Az író a legapróbb részletekig ismeri a gyermek Ferkó gondolatait, érzéseit, mindentudó elbeszélő módjára tájékoztat a főhős lelkivilágáról, belső történéseiről. Nyilvánvalóan merül fel az önéletrajziség lehetősége. Az 1908-ban született Wass Albert 1918-ban ugyanúgy tízéves volt, mint regényhőse. Ferkó élményeinek, gondolatainak részletekbe menő megelevenítése annyira friss és valóságos, hogy az elbeszélő saját, mélyen bevésődött gyermekkori emlékeit sejtethetjük mögötte.

A moldovai román katonával kötött „illegális” barátságában a gyermeki érzések igazságossága érvényesül. Az embereket nem a nemzeti hovatartozás alapján akarja megítélni, nem képes ellenségnek tekinteni a szomorú szemű Gavrilt, de azt is hamar felismeri, hogy a környezete ezt rosszallja tőle. Szerelme, Sarolta foglalja ezt össze kegyetlen kizárólagossággal: „ha barátod, akkor te áruló vagy!”

Ez az élmény – a Gavrillal való barátságának fogadtatása – az első szembesülés a felnőttek világával. Fel kell adnia magasabbrendű humánumát és a barátság elárulójává kell lennie, hogy megfeleljen azoknak az új elvárásoknak, melyekkel nem ért egyet. Ő emiatt érzi magát árulónak: „tudta, hogy amit tesz, abban nincsen igazság s a katona szomorú hangján keresztül egy pillanatra mintha megérezte volna a világ többi nagy igazságtalanságát is.”

Ez az esemény avatja be először a felnőttek társadalmába és ezzel veszti el a gyermekkor tiszta naivitását is. Ez a veszteség összekapcsolódik a „haza elvesztésével”, amelyet Sarolta egy ideig oly hiába próbál elhíttetni és megértetni vele. A háború végét, a kisebbségi sorsba kerülést tehát valódi és egyértelmű értékvesztésként tünteti fel az író: értékvesztés Ferkó egyéni életében és a közösség sorsában is.

A *Csabanak* ezen első fejezete a regény legnagyobb művészi erővel, legjobban megkomponált része. Itt érthető leginkább tetten az elbeszélő azonosulása a főhőssel. Ebben az első részben az író folyamatosan alkalmazza az egyes szám harmadik személyben íródott szövegek tudatábrázolásának alapttechnikáit, amelyekkel a narrátor folyamatosan képet adhat hőseinek gondolatairól. Mindhárom technikára találunk példát a szövegben: egyrészt elbeszéli a főhős tudatában zajló folyamatokat, vagyis – Dorrit Cohn terminológiájával élve – pszicho-narrációval él: „Nem volt kedve játszani. A kerítésnek támaszkodva vesződött a gondolatokkal, melyek érthetetlenek és félelmesek voltak... Azóta nem tudott egyébre gondolni. Ott a sötét szobában is, ahogy az üres utcát nézte, újra csak ránehezedett, még súlyosabban, még félelmetesebben ez a nyers és vad titokzatosság.”

A legritkábban az idézett monológot, vagyis a szereplő gondolatainak szó szerinti leírását használja. Erre jó példa Ferkó tanácstalan okoskodása a két különböző igazság problémája fölött: „Hát hogyan lehet ez? Az egyik vidám és énekel és azt mondja, hogy vége a háborúnak és ezentúl minden jó lesz. A másik pedig sír és azt mondja, hogy a háború csak ezután kezdődik. Melyiknek van igaza? Melyiknek? Hát lehet az, hogy az egyiknek bevégeződjön a háború, s a másiknak ugyanakkor kezdődjön? Lehet az, hogy ami az egyiknek jó, a másiknak rossz? Hiszen mind a kettő egy házban lakik! Lehet egy házban egyszerre háború is és nem is, jó is meg rossz is?”

A tudatábrázolás harmadik lehetséges módja az elbeszélt monológ (más néven szabad függő beszéd), vagyis az az eljárás, hogy az elbeszélő megtartja a harmadik személyű előadásmódot, abba beleágyazva a szereplő tudatának megnyilatkozásait. Láttuk, hogy a *Farkasveremben* az író előszeretettel alkalmazta ezt a módszert, míg a *Csabában* már jóval ritkábban fordul elő és általában egybemosódik az idézett monológokkal és a pszicho-narrációval: „Haza! Ugy ütötte mellbe a szó, hogy a lélegzete is szinte elakadt. Hazamehet! Mórucra! Hát mégsem veszett el a haza, mégsem veszett el semmi, Mórucson minden úgy lesz, mint eddig!”

A második fejezetben olyan írói megnyilvánulással találkozunk, amely a *Farkasveremben* teljesen ismeretlen volt: az író egyes szám első személyben szólal meg, hosszúságos lírai elmélkedése bensőséges vallomás a hazai tájhoz fűződő kapcsolatáról és tanúságtétel a nemzeti sorsközösségről. A kollektív ősi emlékezet titokzatos hangjaként szólal meg: „Tél. Komisz, kegyetlen, régi ismerős. Titkos évezredek mélyéről emlékszem rá. Ott volt velünk a puztán. Orromban érzem még most is a szagát, ahogy egy vékony szél az Ural felől hozta s én előrehajolva ültem a lovon és fáztam.”

A magyarság történetének legmélyebb, mitikus homályba vesző rétegét hozza felszínre, a pogány hősi kort, az ezeréves nemzeti múlt önazonosságot erősítő képeit. Ez a hangvétel távolról sem rokonítható a *Farkasverem* szinte idegenül tárgyilagos hangjával – és itt egy újabb lényeges szemléletbeli eltérés. A *Farkasverem* illúziótlanul regisztrálta egy beteg társadalmi réteg erőtlenségének szerepvesztését, célt és feladatot nem találó haldoklását anélkül, hogy szándékában állt volna bármilyen mentő utat kijelölni számukra.

A *Csaba* legfőbb mássága abban áll, hogy határozott célzatossága van. Az erdélyi magyarság úgy érezhette 1940-ben, hogy lehetőséget kapott méltó helyének újbóli elfoglalására a hazában és az egységes nemzeti kultúrában. A több mint két évtizedes kisebbségi lét után azonban öntudatának, bizalmának erősítésére volt szüksége. Ezt a feladatot vállalta fel Wass Albert a *Csabával*. Eszközüül egy történelmi mitológiai motívumot használt fel: a hun-magyar rokonság mondaköréből származó hősi alakot, Csaba királyfit.

Az ismert régi magyar monda szerint Attila halála után fiai az idegenek ármánykodása következtében egymás ellen fordultak. A hunok a legkisebb királyfit, Csabát pártolták, a németek Aladárt. A vesztes csata után Csaba anyja földjére, Görögországba vonult, a megmaradt hunok pedig az ország keleti részébe húzódtak, és tartva a nyugatiak bosszújától, attól fogva székelyeknek nevezték magukat. Am a haragjuktól így sem menekültek meg: késő unokáikra fegyverrel támadtak a szomszéd népek. A székelyek már-már elveszték a harcbán, amikor csoda történt: éjjel megnyílt az égbolt és a Tejútról, melyet azóta Hadak Utjának neveznek, egy lovas-csapat érkezett a segítségükre, élén Csaba királyfival, aki a holtak szellemét új csatára vezette. A győzelem után a sereg némán visszatért a magas égbe, a székelyek pedig attól kezdve gondosan vigyázták az erdélyi határt. Amikor a magyarok Szittyországából Pannóniába jöttek, hogy letelepedjenek, a székelyek örömmel elébük siettek. A magyarok is örültek a találkozásnak és Erdély őrzését a székelyekre bízták.

Ez a monda nem véletlenül foglalkoztatta már Arany Jánost is, aki nagyszabású hun trilógiát tervezett és amelyből végül csak a Buda halála készült el. Az ő nemzedékét a vesztes szabadságharc után erősen rémítette a nemzethalál gondolata és a mitikus időkből intő példaként jelent meg a hun birodalom összeomlása, melynek végzetét ugyanúgy a legyőzött idegen népek okozták, mint a szabadságharc bukását.

Ez a monda Wass Albert regényében is példázat értékű: Csaba mítoszát Nagyapó mondja el a gyermek Ferkónak egy mesébe illő, csillagos, nyári éjszakán. Nagyapó

alakja Ferkó számára az elveszett gyönyörű kor utolsó hírnöke, a régi értékek egyedüli őrzője, a mezőgöcsi tanyával együtt az eltűnt szép múlt szimbóluma. A múltbeli értékrendet tanító célzatú beszédekben igyekeznek átadni unokájának: „Lássátok, hogyan pusztul a világ? Az emberek a gonoszság útjain járnak, ravaszsággal, gyűlölettel akarnak segíteni magukon és mind romlásba mennek, mert csak az igazság és a jóindulat viszi előbbre az embert, bizony csak az igazság, a becsület és az egymás iránti jóindulat... Az emberek az ördög felé haladnak, nem az Isten felé. Már remélem, úgymint meghalok hamarosan...”

Nagyapó a csillagos égbolt alatt ülve mondja el Csaba királyfi „valóságos, igaz történetét”: Attila „hunok királya volt, nagy és hatalmas király. Csak éppen egy kicsit nagyravágyó volt, és azt akarta, hogy mindenféle nép őt szolgálja... a legyőzött ellenséget maga szolgáljává akarta nevelni, hogy egyéni érdekeit magasabbra emelje ezáltal, s így bizony hóhérvá tette. – Összeomlott a nagy hun birodalom. Sok volt benne az idegen, a belső ellenség... S bizony el is tűnt volna a föld színéről az egész hun nemzet, ha nem lett volna Attilának a legkisebb fia, kit Csaba királyfinak neveztek volt. Csaba királyfi összegyűjtötte a megmaradt hunokat, s elhozta ide Erdélybe. Letelepítette őket, megtanította földet művelni, állatot tenyészteni, békésen, egy helyben élni. – De sok ellensége volt így is a kicsi Hunországnak. Rátörtek idegen népek, rabolták, fosztogatták, alig győzte Csaba királyfi megvédeni népét. S ekkor elhatározta, hogy visszamegyen az őshazájába és segítséget hoz... Kiválasztott ezer derék vitézt s elindult velük, de alig telt el egy hét, alig kettő, újra ellenség támadt az otthon maradt népre... és úgy látszott, hogy vége van mindennek. S akkor egyszerre csak nagy fényesség támadt az égen, fényes út támadt rajta, lovak patkója szikrázott és ott volt Csaba királyfi ezer vitézével! S azóta van ott az az út, amit mi úgy nevezünk: hadak útja. Mert azóta is, elhidd, valahányszor igazán nagy bajban volt az itten maradt nemzet, megjött Csaba királyfi és megsegítette. Onnan jött fentről, mert ami jó, az mind fentről jön...”

Ez a Csaba-mítosz mint vigasztalás, biztatás hangzik el közvetlenül Ferkóhoz, de tágabban az egész erdélyi magyarsághoz intézve. Attételeken az isteni igazságosság érvényesülését hirdeti, azt, hogy aki a jó úton halad, tisztességesen él, legyen az akár az egyes ember, vagy egész nemzet, mindig elnyeri az őt megillető sorsot.

Ferkó ettől kezdve gyakran álmodik Csaba királyfival, nemcsak alvás közben, de ébren álmodozva is Csaba helyére képzeletben magát. Ferkónak nem csupán gyermeki képzeletét ragadja meg a mítosz: álmodozásai nemzetmegváltó szándékkal telítődnek, az író arra törekszik, hogy Ferkó és Csaba alakját mindinkább közelítse egymáshoz. Ferkó lenne az a jelenben élő, valóságos hős, aki betöltené Csaba királyfi mondabeli szerepét, népének vezetőjévé válhatna.

Egyelőre azonban a gyermek Ferkó „nevelődését” kísérhetjük nyomon. Eddig a pontig, a második fejezet végéig egy szálon, a főhős köré szerveződve halad a történet. A harmadik fejezet letér erről az irányról és a kisebbségi magyarság hétköznapi küzdelmeiből ad rövid életképeket. Központjukban a némai földbirtokos, Szamosközi Bandi úr áll, aki különféle kalandok során védi meg javait az azokra fenekedő román parasztoktól. Kétes kicsengésű ez a néhány epizód. A regény célzatossága, a példértékű hős állításának szándéka az első két fejezetből kiviláglott. Bandi úr kalandjai megakasztják a regény egységes haladását – minden funkció nélkül.

De még ha eltekintünk ettől a tényről, akkor is furcsának találjuk a történetek tanulságát. Egy tagbaszakadt, nyers modorú magyar földesúr pusztja megjelenésével vagy legfeljebb néhány jól irányzott mondatával gyáva meghunyászkodásra készíti a görbe

utakon járó románok sokaságát és amikor kiéleződne a helyzet, váratlan fordulattal emberfeletti hőstettet hajt végre: élete kockáztatásával kimenti az árvízből a román tanítót és az előljárót. Az apró hétköznapi diadalok olvastán kiábrándultságot érzünk: ezek a kis események jelentenének elégtételt a közösségi lét küzdelmeiben?

A regény első négy fejezete, tehát pontosan az első harmada jól elkülöníthető a folytatástól: Ferkó kamaszkorával zárul le ez a rész. A Bandi úr epizódjain kívül ez az első harmad Ferkó férfivá válását követi nyomon, addig a pontig, amíg elhagyja az iskolát és hazatér a birtokaira. A műnek ez a szakasza leginkább a nevelődési regény jellegzetességeit mutatja. A folytatásban következhetne annak a kivételes hősnek a felmagasodása, akit a Csaba-mitosz megelőlegezett.

Am itt egy új motívum módosítja elvárásunkat. A nyitó kép lámpagyújtó figurája bukkan fel újra, jelentősen megváltozott alakban: a reményteljes fényességet hozó lámpagyújtó szálnalmas koldusként jelenik meg, rémülettel töltve el Ferkót, aki gyermekkori álmának meggyalázásában a nemzeti sorstragédia előjelét sejtje meg: „üres az utca és kihalt... de akkor jött a lámpagyújtó. Jött és kezében volt a világítórudd. Apró, fényes lángokat gyújtott és nyomában békesség keletkezett. Most nem jön többet, üres az utca, üres a világ. Nincsen lámpagyújtó. Erdély haldoklik.” Az olvasónak – és talán főhősnek is – ez a találkozás finoman jelzi jóelőre, hogy ez a kor nem a látványos hőstettek ideje: lámpagyújtónak vagy fáklyának lenni most lehetetlen.

A kolozsvári kollégiumból alapja halála után hazaköltöző Ferkó élete tehát nem nagyszabású történelekből áll össze: gazdálkodásba kezd, köznapi bosszúságok nehezítik sorsát. Saját birtokán, szűk körben munkálkodik – de munkálkodik. Ahogy a *Farkasveremben* és *Az elsodort faluban* jellegzetes motívum volt a hazatérés mint tett, ugyanígy minősíthető Fileki Ferkó hazatérése is. Rápolthy Jenő és Bőjthe János alakjaiban az ellentétet láttuk meg e tekintetben – Filekit bizonyára rokoníthatjuk valamelyikükkel. Itt az újabb nagy különbség, amely Wass Albert első két regényét elválasztja: a *Farkasverem*nek jóformán nem is voltak hagyományos értelemben vett hősei, míg Filekit az író a hétköznapi hősiesség magasába emeli, Ferkót tudatos döntése a hazatérés mellett Bőjthével állítja párhuzamba.

Am az is kétségtelen, hogy az epikai anyag, amelyre ezt a hősiességet próbálná felépíteni az író, végtelenül sovány. A regény egyharmadának gazdag történései után a mű hátralévő részének eseményei néhány mondatban elmesélhetők. A gazdaság földhözkött gondjai mellett a sznob román tanító kimerítő és fárasztó előadásai, Ferkónak a szintén román tanítókisasszonnyal szövődő kapcsolata és a tohonya magyar lelkészszel vívott csatái teszik ki a cselekményt. Erre a fogyatékosra a kortárs bírálók is utaltak: „Egy-egy kép néha meglepően reális – Kolozsvár s a Mezőség rajza, magyarok és oláhok éles fényben meglátott profiljai – de... nem mozgatja őket a cselekvény egységbe fűző ereje, állóképek maradnak Ferkó élményei, benyomásai. Köztük valami különös muzsikáló fluidum van: Ferkó tűnődéseinek és hangulatainak lírája.”⁵

A regényben egyre inkább az elmélkedő, emlékező részletek kerülnek túlsúlyba, egészen addig, amíg a konkrét célját nem találó főhős rá nem akad a feladatra: a használhatatlannak minősített némai magyar iskola felépítése lesz az a cél, amely egyszerre irányt és lendületet ad a regénynek és az addig passzívan szemlélődő Ferkónak. Az iskola felépítése számos akadályba ütközik, sem anyagi, sem erkölcsi segítséget nem remélhetnek. De éppen a nehézségek miatt válik létkérdéssé, a nemzeti összefogás

⁵ Szabó Richárd: *Két regény*. 1941. Protestáns Szemle. 4. P.141.

próbakövévé az építés. Korábban, a Csaba-álmok idején Ferkót mindig akkor fogta el a legnagyobb boldogság, ha valamilyen épület alkotójaként látta önmagát. Ezzel a közösségi alkotással, a maroknyi magyarság összefogásával, irányításával válik valóra a nemzetővő Csaba-álmom. Az iskolaépület a környékbeli magyarság egymásra találásának és összefogásának a jelképévé magasodik.

A közösen alkotás pedig bűvös erő tudatát adhatja egy kisebbségben élő népnek. Ez az erőtudat teszi bátorrá a közeli falvak magyar lakosságát, hogy a szavazást manipulálni készülő hatóságokat cselrel kijátsszák. A csikorgó téli éjszakában csöndes fegyvelemben gyűlnek össze a komor férfiak és ebben a képben, ahogy a város fényei felé tartanak, megismétlődik Csaba királyfi és ezer hun vitézének vándorlása: „Magyarok mennek, téli éjszakában, öreg erdélyi földön. Lopva, bújva, falvakat kerülve, gerincről-gerincre. Ó, sokszor mentek már így, nehéz, nagy időkben, erdélyi magyarok, igen-igen sokszor. Karmos szél éri őket, vad, hideg, hegyi szél. Zúzvara lepi a bajuszukat, szemöldöküket. Nehéz a járás, töretlen hóban gerincről-gerincre. De mennek. Szó nélkül, panasz nélkül, mint akik megszokták már az úttalan járást, a nehéz időt, a vad hegyi szelet. S tudják így kell legyen ez, mert nem lehet másképp.”

Az éjszakai erdőben a tűz körül összeseregülő férfiak látványa monumentális látomássá tágu, ahogyan Ferkó álmaiban a hunok gyakorta megjelentek: „Szélmentes katlanban terebélyes tisztás. Közepén tűz. Felcsapó lángja körül fekete alakok állnak és figyelnek... Fát raknak a tűzre, újat is tesznek, hogy mindenki férjen melegedni... De szó kevés esik s az is lehalkítva. Erdőben vannak s éjszaka s nagy, igaz dologban. S magyarok mind, Erdélyből valók, hallgatni tanultak.” A regény érzelmi telítettsége ebben a képben éri el a csúcspontját, a megmaradás feltétlen hite szólal meg belőle. Ferkóban ezekben a pillanatokban világosodik meg a Csaba-mítosz lényege: a meghalt emberek mind hátrahagyják a földön az eszméket és a gondolatokat. „Aztán, amikor nagy-nagy veszedelem kerekedik, a gondolat leszáll és megmutatja magát a nemzetnek. És az emberek meglátják benne az ősi törvényt, amit Csaba tett: összetartással, békeséggel, munkával és igazsággal meggyőzni minden veszedelmet.”

A regény végkicsengése egy jobb jövőt prófétáló író hitvallása, biztatása, tanítása. Hangja ódai magasságokba csap és közvetlenül megszólítja az olvasót:

„MAGYAR TESTVEREM, Erdély szomorú földjén! A Te számodra készült ez az írás. Nem regénynek akartam, hitnek, reménynek, nagy szent bizonyosságtevésnek akartam.

Ha nem az lett mégsem, gyarló emberi erőm az oka.

De kérlek, nézd el a gyöngye külsőt s csak önmagadat keressed benne, a csillagfényes úton mindig visszatérő örök feltámadást, Csabát...

Magyar testvérem, Erdély szomorú földjén, higgyél Csabában, higgyél önmagadban!”

Nem csoda, ha ez a vallomásosság, az emlékek líraiságával telített hang egészen szétfeszítette a regény műfajának megszokott kereteit ebben a műben, ahogy azt a kortárs bírálók közül többen is megállapították – általában elmarasztalóan. Nem ez volt az egyetlen kifogás a mű ellen. Sokan érezték úgy, hogy nem váltotta be a *Farkasverem* írójától elvárt reményeket. „Úgy tűnt fel egy időben, hogy Wass Albert a hozzá fűzött várakozásokat *Csaba* című regényével akarja kielégíteni. Ennek a munkának tárgya és célja valóban alkalmas is lett volna arra, hogy azzá a nagy erdélyi regénnyé nőjön, amelyként a kiadói és kereskedelmi reklám hirdette... Nem a valóságot adja..., az író ábrázolásmódjában, a hangulatban vagy a bő lírai és gondolati részekben van valami

hamis... Érzik a regényen a visszatérés okozta boldog függetlenség, büszkeség és felelőtlenség.”⁶

Kétségtelen, hogy Wass Albert első regényéhez képest a második valóban visszaesést mutat, de kevésbé szigorú, érzékenyebb fülű méltatói azt is észrevették, hogy az ígéretesen induló tehetségnek egy másik, új hangja szólalt meg, amelynek lírai gazdagsága nem marad el az első mű dísztelen, pontos tárgyilagossága mögött.

A regény – bár erősen kötődik a korhoz, melyben született – épp azáltal válik érdekessé, hogy egy sajátos, a magyarságot érzékenyen érintő történelmi sorsforduló dokumentuma, és egy egész korszak gondolkodásmódjának megértéséhez vihet közelebb.

---

⁶ Balogh László: *Wass Albert regényei*. 1944. Sorsunk. 10. P.594.